

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Стефанчук Р.О.,

*завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат юридичних наук*

Зелінський А.М.,

юрист

ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я ЯК ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Економічна трансформація суспільних відносин та їх тотальна комерціалізація, яка на сьогодні відбувається в Україні, ставить перед нами цілу низку питань, що пов'язані із виокремленням тієї сфери суспільних відносин, об'єкти якої не можуть бути піддані економічно-грошовому еквіваленту та повинні складати вищу соціальну цінність у суспільстві. Такими благами, відповідно до ст. 3 Конституції України¹, визнаються життя та здоров'я людини та інші її внутрішні (духовні) блага. Юридична важливість даних благ полягає саме в правовому регулюванні та охороні суспільних відносин, які складаються стосовно них. Зміст відповідних правовідносин становлять особисті немайнові права, введення яких до книги другої ЦК України також стало певною новелою реформування цивільного законодавства.

З огляду на загальну сукупність особистих немайнових прав, слід зазначити, що враховуючи соціальну цінність благ, які складають їх об'єкт, одними з найбільш основних особистих немайнових прав виокремлюється саме сукупність прав, які закріплюють відповідні повноваження фізичної особи щодо її здоров'я. Однак сутність даних прав носить полігалузевий характер. Так, правові засади закріплення, здійснення та охорони даних прав відносять своє місце в Конституції України (ст.ст.27, 49 та ін.) та інших законодавчих актах. І тому, щоб з'ясувати галузеву належність цього різновиду прав, потрібно виходити з того, якою галуззю регулюються та/чи охороняються відповідні відносини, об'єктом яких є здоров'я.

Розглядаючи саме цивільно-правову природу даного виду прав, потрібно зауважити, що питанням прав, які стосуються здоров'я фізичної особи, займалися у своїх наукових дослідженнях Н.Б. Болотіна, О.О. Красавчиков, Л.О. Красавчикова, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, А.М. Савицька, О.В. Тихомиров, К.А. Флейшиц та інші. Проте дані дослідження не забезпечили ґрунтового та всеохоплюючого підходу до такого фундаментального та інтегрованого права, як права на здоров'я фізичних осіб. При цьому відсутнє єдине розуміння сутності даного права, його природи, об'єкта та змісту. Саме комплексне висвітлення даних питань і буде складати предмет нашого наукового дослідження.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Аналізуючи чинне законодавство, потрібно, насамперед, зауважити, що воно не оперує терміном “право на здоров’я”. Натомість у ЦК України² здійснене фактичне калькування положень Конституції України (ст.49) та закріплено лише право на охорону здоров’я (ст.283). Однак така позиція законодавця, на нашу думку, не лише є не виправданою, але й такою, що безпідставно звужує обсяг та зміст існуючих прав фізичної особи. Річ у тім, що право на охорону здоров’я носить виключно охоронний характер, а аналіз норм ЦК України (наприклад, право на медичну допомогу (ст.284), право на інформацію про стан свого здоров’я (ст.285), право на таємницю про стан свого здоров’я (ст.286), права фізичних осіб, які перебувають на стаціонарному лікуванні (ст.287) тощо), Основ законодавства України про охорону здоров’я³, Закону України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини”⁴, Закону України “Про психіатричну допомогу”⁵ та інших нормативно-правових актів забезпечує не лише охоронний, а й регулятивний вплив на відповідні суспільні відносини, об’єктом яких є здоров’я.

Також слід зауважити, що за своїм ієрархічно-структурним підпорядкуванням право на здоров’я належить до особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Дане право віднаходить свою реалізацію як у абсолютних, так і у відносних правовідносинах. Так, окремі повноваження права на здоров’я складають зміст абсолютних правовідносин (наприклад, всі фізичні і юридичні особи зобов’язані не порушувати право на здоров’я та утримуватись від дій, що перешкоджають його здійсненню), а інші – у відносних (наприклад, права особи в стаціонарі, які передбачені ст. 287 ЦК України, можуть бути реалізовані, лише перебуваючи у правових відносинах з закладом охорони здоров’я).

Однак з’ясування правової природи та змісту права на здоров’я неможливе без вирішення питання про об’єкт даного права. На сьогодні пануючою є думка, що об’єктом права на здоров’я є немайнове благо здоров’я. Однак досі не існує чіткого визначення “здоров’я” як немайнового блага. Аналізуючи цю категорію, потрібно відмітити, що з огляду на полісемантичність даного поняття можна виділити декілька підходів до його тлумачення.

Насамперед, “здоров’я” беззаперечно слід розуміти як певний об’єкт нематеріального світу, який може існувати і поза межами правового впливу. З цієї точки зору, “здоров’я” становить психофізичний об’єкт нематеріального світу, який існує безпосередньо, “не відчуваючи” впливу права. Однак, з огляду на те, що “здоров’я” ми досліджуємо не просто як певну об’єктивно існуючу субстанцію, а саме як об’єкт відповідних правовідносин, то і особливу увагу потрібно звернути на характеристику даного об’єкта як особистого немайнового блага. І саме опосередковуючись у формі “блага” як певної соціальної цінності ми надаємо даному субстрату необхідної форми юридичної небайдужості, яка опосередковується легальним регулюванням та охороною правовідносин, об’єктом яких є здоров’я. Отже, категорію “здоров’я” необхідно розглядати з точки зору загальнофілософського і вузькоправового наповнення.

“Здоров’я” як об’єкт нематеріального світу знаходить своє природне втілення в матеріальному об’єкті – організмі людини. В процесі життєдіяльності людини в організмі

² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

³ Основи законодавства України про охорону здоров’я від 19.11.1992 р. № 2801-XII (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4 (26.01.93). – Ст. 19.

⁴ Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16 липня 1999 р. № 1007-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 32. – Ст. 1651.

⁵ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 2. – Ст. 444.

відбуваються різні процеси, які характеризують той чи інший його стан. І саме наявний в конкретний момент часу стан організму може бути визначений у відповідних величинах⁶. Однак він не є константою і може бути змінений внаслідок відповідних впливів на організм людини, які піддаються якісному та кількісному вимірюванню⁷.

Однак для юридичної характеристики “здоров’я” як особистого немайнового блага, в юридичній літературі⁸ широко використовується визначення, яке міститься в Статуті Всесвітньої організації охорони здоров’я (далі – ВООЗ) та екстрапольоване до національного законодавства, зокрема в ч.2 ст.3 Основ законодавства України про охорону здоров’я. Відповідно до цього визначення під “здоров’ям” слід розуміти *стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів*. З огляду на дане визначення потрібно відмітити, що поняття “здоров’я” виводиться через категорію “благополуччя” як якісна характеристика певного доброго стану. При цьому в залежність ставиться не будь-яке благополуччя, а лише за умови його поєднання в сферах фізичного, душевного та соціального співжиття. На нашу думку, таке визначення є неприйнятним для правозастосування, оскільки відсутність зазначеного благополуччя принаймні в одній із вищевказаних сфер свідчить про фактичну відсутність здоров’я як блага. А це не лише суперечить сутності цього особистого немайнового блага, а саме його невіддільності від особи носія, але й заперечує за таких обставин існування відповідного права на здоров’я, оскільки створює невідому категорію “безоб’єктного права”. Окрім того, законодавець не містить відповідної вказівки на позбавлення права на здоров’я осіб, які страждають внаслідок фізичних чи душевних вад та хвороб.

З іншої сторони, закріплене у законодавстві тлумачення поняття “здоров’я” можна трактувати як певне “ідеальне здоров’я”, тобто як поставлену ціль по відношенню до власного здоров’я, як еталон, до досягнення якого ми повинні прагнути. На нашу думку, наявність такого еталону має важливе призначення, яке полягає в можливості співвідношення реально існуючого здоров’я із ідеальним в продовж життєдіяльності фізичної особи. Адже як було зазначено, стан здоров’я є категорією оціночною, яка може диференціюватись залежно від факторів, що впливають на стан життєдіяльності організму. Такий стан є відправною точкою для порівняння наступних змін в організмі, які можуть наступати залежно від дії на даний організм різних чинників матеріального світу, відзначаючи його покращання або погіршення. А вже фізична особа сама визначає, покращувати чи погіршувати своє здоров’я та в яких межах, адже для неї значення має саме стан організму. Інтерес людини полягає у тому, що саме вона визначає той стан організму (здоров’я), якого прагне досягти і способи його досягнення. Тому, на нашу думку, основоположним елементом при визначенні немайнового блага “здоров’я” слід визнати наявний стан життєдіяльності організму.

В юридичній літературі наводиться низка інших визначень даного блага. Так, наприклад, О.В.Тихомиров вважає, що під поняттям “здоров’я” як немайнового блага слід розуміти: 1) засіб пізнання навколишньої дійсності; 2) засіб здійснення індивідом самостійної поведінки; 3) засіб доступу індивіда до користування життєвими благами; 4) засіб забезпечення автономності

⁶ Так, наприклад, стан здоров’я характеризують ріст, вага, температура, тиск тощо.

⁷ Тихомиров А.В. Организационные начала публичного регулирования рынка медицинских услуг. — М.: Статут, 2001. — С. 46.

⁸ Пешкова О.А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц: Диссертация на соискание степени кандидата юридических наук. — Волгоград, 1997. — С. 65; Гурська Т. Деякі аспекти права людини, зокрема жінок, на охорону здоров’я // Підприємництво, господарство та право. — 2003. — № 5. — С. 18; Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятия, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2000. — С. 75.

особи⁹. На нашу думку, таке твердження містить певні логічні хиби, оскільки не лише поєднує в даному понятті “здоров’я” як об’єкт нематеріального світу та “здоров’я” як об’єкт правової матерії (благо), але й тому, що у даному визначенні “здоров’я” трактується як засіб фактичної діяльності, хоча “здоров’я” лише створює можливість до такої діяльності.

В літературі існують і інші точки зору. Так, Т.Гурська вважає, що здоров’я – це особисте немайнове благо, не пов’язане з товарно-грошовою формою¹⁰. На нашу думку, таке визначення містить лише ознаки, що притаманні усім без виключення немайновим благам, й не розкриває природи та змісту саме здоров’я як особливого немайнового блага.

Тому, підводячи підсумок, слід зауважити, що під поняттям “здоров’я” як немайновим благом, потрібно розуміти **наявний стан життєдіяльності організму, який визначається системою якісних та кількісних медичних показників**.

Визначивши об’єкт права на здоров’я, потрібно проаналізувати ту сукупність повноважень, які складають дане право та спрямовані на забезпечення відповідного інтересу фізичної особи стосовно власного здоров’я. Практично, як і будь-яке суб’єктивне право, право на здоров’я складається з низки повноважень, які носять активний та негативний зміст.

Об’єкт даного права доволі специфічний, до того ж тісно пов’язаний з тілесною оболонкою самої фізичної особи, оскільки міститься безпосередньо в ній. У зв’язку з цим окремі науковці, а це, зокрема, М.М. Малєїна, О.В. Тихомиров, зводять активні повноваження фізичної особи до повноважень щодо соматичного здоров’я, власного тіла¹¹. Поширення повноважень лише на соматичне здоров’я, власне тіло не відповідає дійсному розумінню об’єкта права на здоров’я й суттєво звужує зміст та обсяг права на здоров’я внаслідок однобокого трактування здоров’я як блага, гіперболізуючи при цьому роль тіла. Однак “здоров’я” як благо має свій вияв не лише в організмі, тобто тілі людини, а й в психічних процесах, стан яких також впливає на організм. Тому слід говорити не лише про соматичне здоров’я, але й про специфічну складову цього блага – психічне здоров’я, і відповідно про специфічну низку повноважень, що пов’язані з цим.

На нашу думку, активний зміст права на здоров’я становлять повноваження по володінню, користуванню й розпорядженню своїм здоров’ям, як соматичним, так і психічним. Але ці повноваження не тотожні повноваженням права власності¹².

Володіння та користування тісно пов’язані з особистістю фізичної особи і відсутність можливості володіти, користуватися своїм здоров’ям фактично буде означати смерть для неї¹³. Тобто повноваження щодо володіння та користування не можуть вибути чи бути вилученими в фізичної особи жодним чином. Це буде суперечити природі об’єкта даного права і його фізичному втіленню, а також розумінню людини як біопсихосоціоїстоти. При цьому “володіння” забезпечує особі автономне фізичне існування в реальному світі, а “користування” дозволяє

⁹ Тихомиров А.В. Вказана праця. – С. 52.

¹⁰ Гурська Т. Право на здоров’я в системі особистих немайнових прав // Підприємство, господарство та право. – 2003. – № 6. – С. 39.

¹¹ Малєїна М.Н. Вказана праця. – С. 76; Тихомиров А.В. Вказана праця. – С. 51.

¹² Але щодо застосування категорій “володіння”, “користування”, “розпорядження” до такого особистого немайнового блага, як здоров’я, в літературі висловлена й інша точка зору. Див.: Апринич М.Л. Проблеми гражданско-правового регулювання личних неимущественных отношений, не связанных с имуществом. Дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2001. – С. 30.

¹³ Тихомиров А.В. Вказана праця. – С. 51.

пізнавати навколишнє середовище шляхом здійснення самостійної поведінки. Повноваження по володінню й користуванню тісно пов'язані та не можуть існувати окремо одне від одного.

Повноваження по розпорядженню теж не позбавлене відбитку особливості об'єкта даного особистого немайнового права. Фактично розпорядження відбувається шляхом вчинення особою певних діянь щодо власного тіла та психіки як об'єктів фізичного світу. При цьому слід зазначити, що для "розпорядження" у зазначеному розумінні непритаманні класичні для речевого права можливості вирішувати фактичну долю речі шляхом відчуження, відмови та знищення. Річ в тім, що тіло людини, як і частини його, не перебувають і не повинні перебувати в цивільному обігу. Звідси також випливає правова неможливість поширення регулювання інституту речевого права на здоров'я фізичної особи та тіло, зокрема, як щодо правового статусу тіла, так і щодо повноважень, які складають зміст права на здоров'я. Розпорядження, в даному розумінні, – це прийняття правосуб'єктною особою самостійних рішень щодо власного здоров'я, в тому числі і таких, що можуть негативно вплинути на нього (здоров'я). Тому з огляду на зазначене формулювання потрібно відмітити, що в літературі вирізняють такі способи розпорядження здоров'ям:

- ✓ звернення за медичною допомогою;
- ✓ відмова від надання медичної допомоги;
- ✓ штучне переривання вагітності;
- ✓ сурогатне материнство;
- ✓ участь в медичному експерименті;
- ✓ донорство крові та її компонентів й трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів;
- ✓ вступ у правовідносини з оголошення конкурсу.¹⁴

В літературі зустрічаються й інші точки зору з даного питання¹⁵. На нашу думку, з огляду на категоріальну відмінність між поняттями "медичної допомоги"¹⁶ та "медичних послуг"¹⁷, перелік активних діянь, які складають зміст повноваження розпорядження правом на здоров'я, повинен бути таким:

- ✓ звернення за наданням медичної послуги;
- ✓ відмова від наданням медичної послуги;
- ✓ вимога про припинення надання медичної послуги;
- ✓ надання медичної допомоги;
- ✓ донорство крові та її компонентів і трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів;
- ✓ штучне переривання вагітності;
- ✓ сурогатне материнство;
- ✓ участь в медичному експерименті.

¹⁴ Малеина М.Н. Вказана праця. – С. 57-86.

¹⁵ Красавчикова О.Л. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. Дис...д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 1994. – С. 92-117.

¹⁶ Під поняттям "медична допомога" нами розуміється множина дій спеціального суб'єкта, порядок вчинення яких регламентується положеннями медицини, умови вчинення – правом, які спрямовані на збереження, відновлення та покращання здоров'я фізичних осіб і реалізацію обов'язків держави по захисту життя фізичних осіб та забезпеченню санітарно-епідемічного благополуччя населення.

¹⁷ Під поняттям "медичних послуг" ми розуміємо множину дій спеціального суб'єкта, порядок вчинення яких регламентується положеннями медицини, умови вчинення – правом, які спрямовані на збереження, відновлення та покращання здоров'я фізичної особи під час реалізації нею права на здоров'я.

Дані повноваження пов'язані як з соматичним, так і з психічним здоров'ям. Розпорядження здоров'ям будь-яким з цих способів пов'язано з виникненням цілої низки інших прав, які тісно пов'язані з фізичною особою. Так, наприклад, звернення за медичною послугою тягне за собою виникнення у особи права на кваліфіковану медичну допомогу, права на вибір лікаря, низку прав особи, яка перебуває в стаціонарі тощо.

Негативний аспект права на здоров'я проявляється у вимозі до всіх утримуватись від будь-яких порушення даного права чи створення перешкод з його реалізації, виконання обов'язків, передбачених законодавством. Даний аспект має на меті сприяти реалізації права на охорону здоров'я. При цьому законодавець у ст. 282 ЦК України гарантує кожному можливість вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. У випадку порушення даного аспекту права на життя фізична особа наділяється правом застосувати відповідні способи його захисту.

Проаналізувавши об'єкт права на здоров'я, розклавши його повноваження, ми даємо власне визначення права на здоров'я як особистого немайнового права. Отже, **право на здоров'я – це суб'єктивне право фізичних осіб, що виникає щодо здоров'я як нематеріального блага та забезпечує володіння, користування, розпорядження даним благом, а також його правову охорону**. Саме таке визначення вбачається нам найбільш прийнятним для правозастосування та праворозуміння і може слугувати новим етапом для подальших розвідок цього питання.

Література

1. Априаніч М.Л. *Проблеми гражданско-правового регулювання личних неимущественных отношений, не связанных с имуществом: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2001.*
2. Гурська Т. Деякі аспекти права людини, зокрема жінок, на охорону здоров'я // *Підприємництво, господарство та право. – 2003. – № 5.*
3. Гурська Т. *Право на здоров'я в системі особистих немайнових прав // Підприємництво, господарство та право. – 2003. – № 6.*
4. Красавчикова О.Л. *Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: Дис...д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 1994.*
5. Малеина М.Н. *Личные неимущественные права граждан: понятия, осуществление, защита. – М.: МЗ Пресс, 2000.*
6. Пешикова О.А. *Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц: Диссертация на соискание степени кандидата юридических наук. – Волгоград, 1997.*
7. Тихомиров А.В. *Организационные начала публичного регулирования рынка медицинских услуг. – М.: Статут, 2001.*

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 9 від 22.05.2003 року).

